

дипломатичним зв'язкам Македонії з Російською імперією [14, с. 171–172]. Загалом, у Македонії формувалася кваліфікована школа славистів. Підтвердженням цього є той факт, що весною 1974 р. при МАНМ під керівництвом Божидача Відоескі працювала Комісія зі славистичної термінології від Міжнародного комітету зі славистики [23, с. 20]. У роботі комісії брали участь вчені з СРСР, Чехословаччини, НДР та СФРЮ. Темою зібрання стало редагування словника славистичних ономастичних термінів. І хоча працю видали через десять років [19], вона донині залишається єдиною публікацією з такого напрямку.

Македонські вчені були активними учасниками різних міжнародних форумів, присвячених проблемам славистики. Упродовж 70–80-х років ХХ ст. щороку вони кілька разів на рік працювали в подібних зібраннях. Так, у 1975 р. Блаже Конескі брав участь у роботі Міжнародної комісії зі слов'янської мови і літератури у Кракові та Міжнародній комісії зі славистики у Берліні. Академік Харалампіє Поленаківік працював у Міжнародній комісії з історії славистики в Празі, Млатко Петрушевскі – у VI міжнародному колоквиуму зі славистики у Швейцарії і т. д. [21, с. 22–23]. Досить часто тільки македонські вчені на аналогічних міжнародних зустрічах презентували наукову громадськість СФРЮ, що, з одного боку, говорить про їх значний інтерес до проблем славистики, з іншого – про їхній внесок у надбання славистики в цілому.

Така увага до славистики македонських дослідників не була втрачена у складні 1990-ті роки. Серед нових напрямів, які стали вивчати в МАНМ, була тема «Росія і Македонія: співпраця у політичному житті та культурі» [20]. Та вагомая частка досліджень у ті часи присвячувалася питанням історії походження македонського народу, його мови, традицій і т. д., що стало актуальним в період відродження македонської державності після розпаду Югославії.

Загалом, українознавство серед югослов'янських вчених у другій половині ХХ ст. в республіках колишньої Югославії розвивалося по-різному. Не завжди легко віднайти політичні, економічні чи інші чинники, котрі б впливали на формування школи славистики у науковому середовищі югослов'ян. Досить часто домінував людський фактор у становленні наукового інтересу до українства. Тішити той факт, що питання вивчення історії, філології, етнографії українців були предметом дослідження балканських слов'ян, і нині ми можемо скористатися позитивним досвідом наших попередників

у пробудженні наукового інтересу до українознавства серед вчених нових незалежних держав, які розвиваються на просторах колишньої Югославії.

1. Deak L. Čehosločko-jugoslavenski odnosi 1935–1939 / L. Deak // Zbornik historiskog institute Jugoslavensk Akademije u Zagrebu. – Vol. 10. – Ur. Ljubo Boban. – Zagreb.: JAZU, 1980. – S. 111–207. 2. Југословенко-булгарска сарадња током другог светског рата у борби против фашизма // Југ. истор. часопис. – Скопје, 1969. – № XIX. – Ч. 4. – С. 204–210. 3. Радојичић Ђ. Јужнословенско-руске културне везе до почетку XVIII века / Ђ. Радојичић // Зборник Матице српске за књижевност и језику. Београд, 1966. – Књ. 13. – Св. 2. – 272–274. 4. Petrović R. Franjo Račko istorijskom pravu na Boznu I Hercegovinu / R. Petrović // Zbornik historiskog institute Jugoslavensk Akademije u Zagrebu. – Vol. 9. – Ur. Ljubo Boban. – Zagreb.: JAZU, 1979. – S. 217–225. 5. Poročilo o delu Akademije // Letopis Slovenske Akademije znanosti in umetnosti. 1960. Zalozila SAZU v Ljubljani, 1961. – № 11. – 127 s.; Poročilo o delu Akademije // Letopis Slovenske Akademije znanosti in umetnosti. 1964. Zalozila SAZU v Ljubljani, 1965. – № 15. – 182 s. 6. Snage i putovi rata i mira. Znanstvena konferencija u povodu 30. obljetnica završetka drugog svijetskog rata. Zagreb. 8–13 rujna 1975. – Zagreb, 1978. – 808 s. 7. Историјски институт // Гласник. Српска академије наука. – Београд, 1957. – Књ. IX. – Св. 2. – С. 180–190. 8. Историјски институт // Гласник. Српска академије наука. – Београд, 1958. – Књ. IX. – Св. 4. – С. 420–432. 9. Историјски институт // Гласник. Српска академије наука. – Београд, 1959. – Књ. XI. – Св. 1. – С. 82–90. 10. Историјски институт // Гласник. Српска академије наука. – Београд, 1958. – Књ. IX. – Св. 4. – С. 270–282. 11. Кустућ М. Један извештај о српским насељима у Русији уочи стогодишњице 1752–1852 / М. Кистић // Гласник историског друштва у Новом Саду, 1929. С. 108–110. 12. Кустућ М. Српска насеље у Русији Ново Србија и Славеносрбија / М. Кистић // Српски етнографски зборник Српске краљев. академије. – Београд, 1923. – Књ. XXXVI. – 137 с. 13. Кустућ М. Михайло Максимовић, сатири чар наше друштва XVIII века / М. Кистић // Зборник Матице Српке за књижевност и језику. – 1953 – С. 62–72. 14. Македонские переселены и формирование македонского полка в России в XVIII веке. Македония и македонцы в прошлом. Институт за национални историја. – Скопје, 1870. – С. 171–172. 15. Марковић С. Ж. Связи Киевской Руси с сербами / С. Ж. Марковић // Славянские культуры и мировой культурный процесс. Материалы международной научной конференции. ЮНЕСКО. – Минск.: «Науки и техника», 1985. – С. 396–399. 16. Одељење језика и књижевности // Годиншњак. Српска академије наука. 1996. – Београд, 1997. – Т. 103 – С. 196–213. 17. Одељење литературе и језику // Гласник. Српска академије наука. – Београд, 1951. – Књ. III. – Св. 1. – С. 120–132. 18. Одељење литературе и језику // Гласник. Српска академије наука. – Београд, 1950. – Књ. II. – Св. 1. – С. 142–152. 19. Основен систем и терминологија на словенската ономастика. Македонска академија на науките и зметностите. – Скопје, 1985. – 414 с. 20. Отделение за општествени науки // Летопис 1994. Македонска академија на науките и зметностите. – Скопје, 1994. – С. 62. 21. Работа на отделенијата, одборите и комитете // Летопис 1975. Македонска академија на науките и зметностите. – Скопје, 1976. – С. 22–23. 22. Скерлић Ј. Српска књижевност у XVIII веку / Ј. Скерлић // Сабране дела. – Београд, 1966. – Књ. 9. – С. 100–104. 23. Собранија, собираи и предавања // Летопис 1974. Македонска академија на науките и зметностите. – Скопје, 1975. – С. 20–34.

Середа Сергій

Українські еліти вчора і сьогодні

Автор розглядає особливості становлення і розвитку п'яти поколінь української еліти у зв'язку з їхньою участю у процесах державотворення.

The author considers peculiarities of formation and development of five generations of Ukrainian Elite in their connection with the processes of state's building.

Історія українських еліт, покликаних забезпечити цілісність політичного простору та етнічної самоідентифікації українського народу, нерозривно пов'язана з розвитком державотворчих процесів в Україні. Її перша генерація сформувалась ще за доби Київської Русі й активно діяла на політичній арені приблизно до кінця XVI ст.; наступна – козацька – була основним носієм національної самобутності від початку XVII до другої половини XVIII ст.; третя – бездержавна, але сповнена віри у власний народ, склалась приблизно в середині XIX ст. і була розгромлена більшови-

ками під час національно-визвольних змагань українського народу 1918–1921 рр.; четверта – радянська – протрималась у вигляді партноменклатури аж до розпаду СРСР; п'ята – розпочала формуватись в роки незалежності [2, с. 17–18].

Згідно з історичними джерелами, найвищий щабель соціальної ієрархії Київської Русі посідали представники численних відгалужень скандинавської династії Рюриковичів – нащадки великого київського князя Ігоря та його дружини Ольги, які уже в другій половині X ст. повністю слов'янізувались. Вони володіли вищою військовою,

адміністративною та судовою владою в державі, роздаючи землі своїм дружинникам та місцевій знаті – боярам, або «луччим людям», «нарочитим мужам», «старцям громадським». З часом бояри дістали право спадкового володіння земельною власністю і перетворилися у родову аристократію. Особливо сильними були позиції боярського стану в Східній Галичині, де князю Данилу і всім Романовичам доводилось вести постійну виснажливу боротьбу з непокірними васалами. Зрештою, ця боротьба й стала однією з причин падіння Галицько-Волинського князівства, де згодом уціліла боярсько-рицарська верства, яка, за висловом Михайла Грушевського, «потонула в польському шляхетському морі».

Принципово інша ситуація склалась у Середній Наддніпрянщині, на Волині й Поділлі, які увійшли до складу Великого князівства Литовського. Нові сюзерени висловлювали незмінну повагу до місцевих звичаїв, діючи за принципом: «Ми старини не рухаємо, а новин не вводимо», як було сказано в одному з тогочасних документів. Найвищу верству шляхетського стану в українських землях, які увійшли до складу згаданого державного утворення, складали князі – нащадки Рюриковичів і Гедиміновичів, які прийняли православ'я. Більшість з них мали родові гнізда на Волині, де у цей час нараховувалось близько 30 старовинних княжих родів (Острозькі, Заславські, Вишневецькі тощо). Їхні представники часто обіймали вищі державні посади Великого князівства Литовського і, за словами відомої дослідниці української шляхти й ментальності середньовічного суспільства Наталії Яковенко, вряди-годи навіть «приміряли» королівську корону [4, с. 77].

Багатство і привілеї руських аристократів викликали гостре незадоволення й роздратування у місцевої середньої та дрібної шляхти, що прагнула здобути такі ж привілеї, котрі мала коронна шляхта. Саме тому представники цієї верстви тогочасного українського суспільства підтримали польського короля Сигізмунда Августа під час Люблінського сейму 1569 р., який проголосив створення Річі Посполитої (двоєдиної держави зі спільним монархом і законодавчим органом) та підпорядкував українські землі польській адміністрації. Люблінська унія започаткувала розгром першої генерації української еліти України-Русі. Нащадки старовинних руських князівських родів наворачталися на католицизм і більше не змогли виконувати роль захисника національних інтересів власного народу.

Коли українська знать відірвалася від прабатьківських коренів, провідну роль в обороні національних інтересів на історичних українських землях почали відігравати низи: міщани, що згуртувались навколо релігійно-просвітницьких фондаций («братств»), та новонароджена суспільна верства – козацтво. Внаслідок національно-релігійного протистояння в Україні, що різко посилилось після Берестейської унії 1569 р., в Україні спалахнула Національно-визвольна війна під проводом Богдана Хмельницького. Після її завершення спольщена шляхетсько-магнатська верства була зметена з більшої частини території України. Провідне місце тут зайняв тепер козацький стан, який сформувався із запорожців, колишніх реєстрових козаків, дрібної шляхти, селян і міщан. Козаки, зобов'язані нести військові повинності, користувались значними привілеями: правами на отримання землі й вибірних посад, звільненням від податків і т. п. Однак новоутворений стан відразу виявився розколотим на дві антагоністичні частини: заможну старшину та «чернь». Руйнівні наслідки розколу нової української еліти проявилися відразу після смерті Богдана Хмельницького, авторитет якого до того часу утримував рівновагу в суспільстві. Козацька верхівка остаточно розколотась на прихильників союзу з Московією,

Польщею і Туреччиною. В Україні розпочався майже двадцятилітній період анархії і безперервних воєн, який дістав в літературі стислу, але дуже виразну назву – «Руїна».

Наприкінці XVII ст. козацька старшина остаточно перетворилася на замкнутий стан, що ставив перед собою два головні завдання: підтримувати задовільні стосунки з московським царем і зберегти свої привілеї. Цим і пояснюється нерішучість більшості козацької верхівки під час виступу гетьмана Івана Мазепи, який здійснив останню за доби середньовіччя відчайдушну спробу здобути державну самостійність України. Приголомшена нечуваною азійською жорстокістю Петра I і своїх єдиновірних «братів», значна частина козацької верхівки не змогла подолати власних егоїстичних інстинктів, воліючи «...побачити і почекати, як розвиватимуться події» [3, с. 151]. Наслідком цієї угодницької позиції став поступовий занепад Гетьманщини. Незабаром після Полтавської битви Петро I різко обмежив її автономію. 1764 р. цариця Катерина Друга остаточно скасувала сам інститут гетьманства. Згодом було ліквідовано й Запорізьку Січ (1775 р.), традиційний адміністративно-полковий поділ Лівобережної України та Слобожанщини (1781 р.) і юридично закріпачено селянство (1783 р.). Одночасно колишню національну еліту – козацьку старшину – зрівняли в правах з російським дворянством (1781 р.), чим задовольнили її егоїстичні потреби.

На рубежі XVIII–XIX ст. зросійщені нащадки колишньої козацької верстви остаточно втратили роль виразників національних інтересів українського народу. Саме з місцевого дворянства здебільшого формувалась середня і нижня ланки імперської адміністрації. Що ж до нащадків верхівки козацтва, то вони дуже швидко перетворилися в ревних захисників інтересів Російської імперії.

У першій половині XIX ст. функції виразників культурних і політичних прагнень українського народу почав виконувати новий прошарок українського суспільства – інтелігенція, до якого належали люди з вищою освітою. Загальна кількість інтелігенції в Україні, яка формувалась за рахунок вихідців із збіднілих дворян козацького походження, міщан, козаків та духовенства, у першій половині XIX ст. була невеликою: на 1861 р. Харківський університет закінчило лише 2800, а Київський – 1500 осіб. Складаючи «...кріхитний відсоток населення» [3, с. 202], вона все ж зуміла перебрати на себе функції національної еліти. Цьому не зміг стати на заваді навіть бездержавний статус України, землі якої були розділені навпіл сильнішими сусідами – Російською та Австро-Угорською імперіями. Процес національного відродження супроводжувався поглибленням інтересу до історичного минулого й фольклорно-етнографічної спадщини. Народними мотивами просякнута творчість великого українського поета і художника Тараса Шевченка, яка відіграла колосальну роль в пробудженні національної самосвідомості широких верств українського суспільства. На початку 1860-х рр. інтелігенти-різничинці розгорнули активну просвітницьку діяльність, яку проводили «Громади», створені у Києві, Харкові, Полтаві та інших містах «російської» України та «Просвіти», що виникла у Львові, який входив до складу Австро-Угорської імперії. Наприкінці XIX ст. в обох частинах України уже остаточно сформувалась нова генерація національної еліти, що ставила перед собою завдання здобути українському народові всю повноту національних і політичних прав. Саме з її лав вийшли лідери національно-визвольних змагань українського народу 1918–1920 рр.

Одним із найбільш гнітючих наслідків їхньої поразки став крах і фізичне винищення значної частини третьої

генерації української національної еліти. Так, лише в перший день більшовицької окупації Києва в січні 1917 р. було розстріляно понад 3 тис. осіб, здебільшого інтелігенції, яка розмовляла українською мовою [Дет. про це: 1, с. 88–133]. Ті ж представники української інтелігенції, які чудом уціліли в роки «червоного терору», згодом були майже поголовно винищені сталінським режимом. Лише частина з них зберегла життя в еміграції.

Після закінчення бурхливих подій української революції і остаточного утвердження більшовицького режиму на більшій частині території України роль національної еліти спробували перебрати на себе націонал-комуністи, під тиском яких певний час проводилась політика «українізації». Вона передбачала розширення сфери вживання української мови в освітніх закладах і державних установах, відродження україномовної преси, зміни в етнічному складові жителів міст – промислових центрів, де досі переважали росіяни, реорганізацію Червоної Армії з урахуванням національних потреб тощо.

За відносно короткий проміжок часу політика «українізації», яка охопила буквально усі сфери суспільного життя України, швидко принесла свої плоди: різко зріс освітній рівень населення; долаючи внутрішній спротив, чиновництво було змушене вивчити ази української мови, розмовляти нею в державних установах і вести офіційне діловодство; сформувалось нове покоління молодих літераторів і митців, творчість яких здобула широке визнання; три чверті часописів виходило українською мовою, що не йде ні в яке порівняння із сучасним станом речей і т. п. Все це сприяло підвищенню рівня національної самосвідомості широких мас української людності й подоланню ними внутрішнього відчуття меншовартості, сформованого упродовж останніх століть.

В 1933 р. політиці українізації, за вказівкою Й. Сталіна, було покладено край, чому передувало проведення насильницької колективізації, яку партійні документи веломовно йменували «другою революцією на селі». Симбіоз постулатів більшовизму й ідей національного відродження України, який в середині двадцятих років минулого століття здавався цілком реальним, виявився таким же ілюзорним, як і сама комуністична ідеологія. Сподівання керівництва КПУ були безжалісно розтоптані сталінським молохом репресій, під час яких загинули і самі націонал-комуністи, і майже вся вихована ними нова генерація інтелігенції, яка перейнялася комуністичними ідеалами.

Після закінчення Другої світової війни процес формування четвертої генерації українських еліт відновлюється. Нею залишались переважно члени Комуністичної партії – єдиної організаційної структури, в рамках якої людина могла зробити політичну кар'єру і отримати хоч якісь важелі суспільного впливу. Кардинально змінився національний склад КПУ: якщо 1920 р. особи української національності становили менше 20 % від загальної чисельності членів партії, то 1958 р. їхня кількість сягала вже 60 %, а наприкінці восьмидесятих років минулого століття – майже три чверті. Зрештою, під впливом найбільш дієвої частини української еліти другої половини минулого століття – «шістдесятників», членів Гельсінської групи і т. п. це спричинилось до виокремлення у лавах КПУ двох течій: націонал-, або суверен-комуністів, які чинили принаймні пасивний опір політиці русифікації в Україні, та імпер-комуністів, котрі були сліпими виконавцями будь-яких забаганок московських можновладців. Саме голоси представників націонал-комуністичного крила КПУ об'єктивно визначили підсумки голосування у вищому законодавчому

органові республіки під час прийняття 24 серпня 1991 р. Акта про державну незалежність України. Частково це можна пояснити страхом лідерів КПУ перед можливою розплатою за підтримку серпневого путчу московських ортодоксів і бажанням «відгородитися» від «демократичної» Росії. Однак на загал причини цього явища значно глибші: протиріччя між центром і «провінціями» комуністичної імперії накопичувалися роками. Криза імперського центру, різке погіршення економічної ситуації в країні, прагнення утримати владу в Києві у своїх руках – ось об'єктивні й суб'єктивні чинники, під тиском яких лідер українських «суверен-комуністів» Леонід Кравчук наважився підписати Біловезьку угоду 1991 р., що санкціонувала розпад СРСР.

У перші роки незалежності України об'єктивно був шанс об'єднати українське суспільство довкола національної ідеї, стрижнем якої могла стати реалізація віковичних прагнень українського народу – створення власної держави, в якій знайшли б своє гідне місце представники інших національностей, і європейський вибір, орієнтація на європейські цінності. Однак цього не сталося, оскільки новітня українська еліта виявилась надто розрізною. Це передусім пояснюється слабкістю її національно орієнтованих прошарків. Скориставшись їхньою нерішучістю і надзвичайно складною економічною ситуацією бізнес-еліта – лідери господарського, економічного типу, які представляли промислового розвитку регіони Південного Сходу, усунули від влади першого Президента України Леоніда Кравчука і його оточення, що на певний час загальмувало «українізацію» України.

Певною мірою ця ситуація спричинена тими соціокультурними й етнонаціональними проблемами, які залишилися у спадок українському суспільству у зв'язку з тривалим перебуванням України у складі Російської імперії, яка після утвердження комуністичного режиму крилася за абревіатурою «СРСР». Вплив російського чинника особливо відчутний на Південному Сході, де, з одного боку, дещо вищий відсоток росіян, а, з іншого, що ще більш важливо, дуже високий відсоток тих громадян України, які відчувають серйозні труднощі зі своєю ідентифікацією, досі вважаючи себе «радянськими людьми».

На загал за своїм походженням, партійною належністю, рівнем національної свідомості й уподобаннями нинішній владній прошарок України дуже строкатий: на політичній арені продовжують діяти і представники колишньої партноменклатури, і колишні господарники, і найбільш спритні лідери демократичної опозиції, що швидко відчули смак влади і принади матеріальних благ, і колишні кримінальні авторитети. Дотримуючись схеми італійського філософа й економіста В. Парето, який виділяв 2 типи еліт – «левів» і «лисиць», можна зробити висновок, що в сучасній Україні явно переважають «лисиці», що є майстрами політичної мімікрії, обману, маніпуляцій, хитрощів, вмінням «вбити» із суспільства максимум особистої вигоди. Інтереси держави цікавлять їх настільки, настільки відповідають власним потребам.

Отже, процес формування п'ятого покоління справжньої української еліти – захисників політичних, економічних і культурних потреб українського народу – лише розпочинається.

1. *Єфремов С.* Під обухом. Більшовики в Києві / С. Єфремов. – К.: Вид-во «Обрій», 1993. 2. *Скуратієвський В.* Історична ритміка українських еліт / В. Скуратієвський // Політична думка. – 1994. – № 3. 3. *Субтельний О.* Україна. Історія / О. Субтельний. – Київ: Либідь, 1992. – 512 с. 4. *Яковенко Н.* Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України / Н. Яковенко. – К.: Критика – Вид. третє, перероблене та розширене, 2006. – 472 с.